

Funk_R_1995b

Humanismus Ericha Fromma

Rainer Funk

Presentation given at the Karls University in Prague on March 23, 1995; published in Czech under the title "Humanismus Ericha Fromma," in: *TVAR*, Praha No. 15 (8. 10. 1995), pp. 4-10.

Copyright © 1995 and 2011 by Dr. Rainer Funk, Ursrainer Ring 24, D-72076 Tuebingen, Germany; E-Mail: funk[at-symbol]fromm-online.com.

1. Úvod

Mám-li mluvit dnes, v den, kdy by se dožil Erich Fromm devadesáti pěti let, o jeho humanismu na Karlově univerzitě v Praze, napadá mě řada myšlenek, které musím v úvodu uvést. V málokterém městě na naší Zemi bylo přiznání se k humanismu, kultuře a politice, orientované na člověka a na třetí cestu, tak živé a provázeno tolika oběťmi jako právě v Praze. Po genocidě a barbarství nacismu přišla nová naděje na novou, humánnější společnost. Ale stalinismus a socialistický byrokratismus stále více hrozily, že tuto naději udusí, aniž by ji ovšem mohly úplně zničit. Právě zde v Praze se dral humanismus stále znovu na povrch, podobný květině, která musí vyrazit na jaře znovu zmrzlou zemí, protože tak si to žádá zákon života. Není proto divu, že Frommův humanismus, který tu on sám před 30 lety zastupoval, oslovil bdělé lidi a otevřené uši.

Úsilí o humanistickou alternativu, zosobněné představiteli tzv. Pražského jara, bylo ovšem rozdraceno autoritativním systémem. Vynořují se mi v mysli vzpomínky na tehdejší televizní zprávy, jak okupovaly ruské tanky Václavské náměstí. Tyto vzpomínky se mi mísí s dalšími, o dvacet let pozdějšími, kdy se utíkali východní Němci na tehdejší ještě západoněmecké velvyslanectví a kdy bylo Václavské náměstí znovu zaplaveno, tentokrát lidmi, toužícími po svobodě.

Mezitím uplynulo několik let a stejná otázka je tu znovu. Kde zůstaly naděje, kde zůstalo jaro života? Kde zůstala víra v humanistickou alternativu? Dostává se humanismu opravdu nějaké šance? Nebo došlo k další okupaci: reklamami a západními investory? Okupaci, která nepracuje otevřeným tlakem, ale vede k nové vnitřní posedlosti po penězích, touze mít, podnikavectví a výprodeji sebe samotných?

Otevřené porušení státu, strany a byrokratického socialismu přestalo. Nepřestalo však ohrožení lidství. Ve skutečnosti je však v mnohém horší. Ěm více si podrobí tržní hospodářství duše lidí, tím více jim hrozí, že ztratí své lidství, své já a svou individualitu. Odcizí se sami sobě, protože nebudou odvozovat své potřeby od svého Já, ale od touhy mít, konzumovat, prodávat se, mít se dobře, od své ambaláže a své tržní hodnoty. Hrozba humanismu nehrozí vždycky jen z tlaku z vnějšku, od státní moci, ale i od výprodeje lidství, který s sebou tržní hospodářství přináší. Než se budu zabývat blíže otázkou humanismu v konfrontaci s tržním hospodářstvím, chtěl bych nejprve trochu nastínit, co si pod pojmem humanismus představuje Erich Fromm.

2. Frommovo chápání humanismu

Humanismem se míní tradičně víra v člověka, v níž se klade důraz jak na jeho lidskou důstojnost a individualitu, tak na potenciální orientaci k dobrému a schopnost sebezdokonalování k optimálnímu stavu lidskosti. Pokud byl humanismus chápán jako reakce na usurpci ze strany náboženství a církví, je ovšem i jejich kritikou a podtrhuje vlastní odpovědnost a vlastní úsilí člověka; tam, kde vystupuje proti iracionalitě státu, armády a společnosti, klade důraz na rozum, mír a toleranci. Frommovo chápání humanismu má v sobě tuto osvícenskou tradici, přesto jsou však ve středu jeho zvláštního zájmu dva humanistické aspekty: 1) důraz na jednotu člověka na základě jeho pospolitosti a 2) důraz na humánní postavení a postoj, spojený v realizaci sil člověku vlastních: rozumu a lásky.

Co lidi spojuje? V době, kdy se stávají egoismus a nacionalismus soukromým i veřejným náboženstvím a kdy ideál solidarity vyhasl s koncem reálného socialismu, stává se otázka, co vůbec může lidi spojovat, otázkou přežití. Ve svém humanistickém *Vyznání* v závěru knihy *Jenseits der Illusionen* Fromm říká: „*Věřím, že každý člověk reprezentuje lidství. Lišíme se inteligencí, zdravím a nadáním. Přesto jsme si však všichni rovni. Všichni jsme svatými i hříšníky, dospělými i dětmi a nikdo nestojí nad druhým a není jeho soudcem*“. To neznamená nic jiného než, že „*lidská danost*“ (conditio humana) „*je pro všechny lidi stejná, a to přes nepřehlédnutelné rozdíly, pokud jde o inteligenci, nadání, velikost a barvu pleti*“.

Poznání, že to všem lidem společné je třeba hledat v jejich danosti, je důležitým mezníkem. To, co lidi spojuje, a co tvoří proto jejich bytí, nejsou jisté schopnosti, jimiž se lidé od sebe liší, nebo jež je odděluje od jejich zvířecích předků. Podstatu člověka není však možno vystihnout jen pomocí oněch atributů, jimiž bývá člověk tradičně definován. Skutečnost, že člověk je animal rationale, animal sociale, homo ludens, homo faber a zoon politikon, je základem humanismu. Nejsou to však odpovědi, které si člověk v průběhu svého kulturního vývoje na otázku po životě dává, co tvoří jeho „lidskou povahu“ a které ho také proto navzájem spojují. Fromm říká: „*Podstatu člověka netvoří odpovědi, ale otázky*“.

Co jsou otázky člověka? Spočívají v jeho danosti a ta se vyznačuje rozpory - dichotomiemi. Člověk je „*součástí přírody, je podroben jejím fyzikálním zákonům, které nemůže změnit, a přece ostatní přírodu překračuje*“ na základě uvědomování si svého Já, své vybavenosti rozumem a bohatství své fantazie. „*Nemá domov, a přesto je k někomu poután, sdílí jej se všemi stvořeními... Protože si je vědom svého Já, dochází k poznání své bezmocnosti a hranic své existence. Ví o svém konci, své smrtelnosti*“. Z vědomí toho, že musíme zemřít, vyvěrá další důležitá otázka, která nás lidi spojuje: Jaký je smysl našeho ohraničeného života? Tušíme další rozpor, před nějž jsme postaveni, rozpor mezi tím, co bychom rádi ve svém životě uskutečnili, a tím, co uskutečnit můžeme. Další rozpor spočívá v naší nejrozmanitější vazebnosti na ostatní lidi na straně jedné a naší osamocенosti na straně druhé. Všechny tyto rozpory jsou vlastní všem lidem, jsou tím, co nás s ostatními lidmi spojuje.

Fromm některé z těchto existenciálních rozporů pojmenoval a pokouší se uchopit jejich psychickou relevanci. Dochází tak k celé řadě existenciálních potřeb, jako je potřeba vztahu, kterou má každý člověk a kterou musí také každý člověk tím či oním způsobem uspokojit. Nelze ji odstranit ze světa, spojuje člověka s ostatními a tvoří jeho přiro-

zenost. Stejně tak je všem lidem společná i konečnost, osamocenost, odkázanost na druhé. „*Bytí èlověka tvoří tedy otázky a ne odpovědi*”.

Fromm spojuje otázku, která lidi sjednocuje, s freudovským pohledem na podvědomí. Freud „*měl za to, že všichni lidé mají tatáž podvědomá přání, a že si mohou proto vzájemně porozumět, jen když se odváží ponořit se do podsvětí podvědomí*”. Podvědomí èlověka netvoří proto jen to, co kultura a společnost potlačují. Spíše odhaluje celé spektrum možných odpovědí, které si může èlověk na své existenciální potřeby dát. V podstatě má „*èlověk v každé kultuře všechny možnosti. Je praèlověkem, šelmou, kanibalem, modlářem a je současně i bytostí nadanou schopností rozumu, lásky a spravedlností*”.

Èlověk má ve svém podvědomí všechny možnosti a je jen otázkou, kterým možností dává přednost a kterým ne. Protože je však èlověk bytostí společenskou, rozhoduje o tom, kterým možností dá přednost, charakter společnosti, v které žije. Každá společnost usměřuje mohutnosti lidí k tomu, že chtějí dělat to, co dělat musí, aby společnost fungovala. „*A tak se potřeby společnosti mění v potřeby osobní a dostávají společenský charakter*”. Èlověk ve společnosti válečnické si musí přát útočit a loupit, èlověk v moderní průmyslové společnosti musí pracovat, mít disciplínu a chtít být ctihodný a agresivní, musí utrácet peníze a musí chtít konzumovat - ne proto, že by to bylo jeho přirozeností, ale protože to určitá společnost potřebuje, aby mohla fungovat.

Každá společnost nepodporuje však určité možnosti, které má èlověk v podvědomí k dispozici, jen tím, že je činí uvědoměnými a že se s nimi jednotlivci ztotožňují, ale také některé možnosti a sklony, které společenským vzorům chování odporují, naopak omezuje a potlačuje. A tak dochází k tomu, že „*naše vědomí odráží převážně naši společnost a kulturu, zatímco naše podvědomí odráží v každém univerzálního èlověka*”.

Bytost èlověka netvoří, ani lidi nespojuje to, co lidi od sebe odděluje, různé historicky podmíněné možné odpovědi a společensky předepsané vzory chování, ale všem lidem společné otázky, jimiž jsou jejich existenciální rozpory a potřeby, a skutečnost, že podvědomí představuje celého a univerzálního èlověka se všemi jeho možnostmi. Ve svém podvědomí prožívá èlověk celé lidství a sebe „*jako hříšníka i světce, jako dítě i dospělého, jako duševně zdravého i narušeného, jako èlověka minulého i budoucího*”.

Fromm zakládá své humanistické přesvědčení o jednotě lidí na poznání, že podvědomí představuje celého èlověka nezávisle od společensky poznaného i potlačeného. Jakmile se pustí někdo do svého podvědomí, vědomí si jeho existence i svých dalších možností, začne se rozvíjet a růst a dochází k paradoxnímu a produktivnímu, nebo jak Fromm rád říká, humanistickému poznání, že může být rozumný a láskyplný k sobě i k světu a k èlověku, protože mu nic cizího není už ve skutečnosti cizí. Jedině tím, že se otevře podvědomí, celému èlověku ve svém já, v realizaci vlastní identity, dochází èlověk v sobě k prožívání vlastní individuality cele univerzálního èlověka, protože „*pouze cele rozvinuté individuální já se může vzdát Ega*”.

Tím přicházím k druhému podstatnému rysu frommovského humanismu. Podle Fromma může dosáhnout humanistické alternativy pouze ten, kdo je schopen alespoň prvních krůčků humanistického prožitku podívat se na sebe i na svět s láskou a rozumem. Fromm tím myslí rozvinutí vlastních sil rozumu a lásky, které umožňují humanistickou orientaci a postoj. Tento základní postoj nazývá ve své charakterologii produktivitou a produktivní orientací, biofilii a orientací na bytí. Tato produktivita se projevuje v tom, že èlověk zakusí svou vlastní sílu sám na sobě.

Ěím víc prožívá ělověk svĕj život jako jeho autor, tvůrce, subjekt, tedy svými silami, když myslí, cítí a jedná, tím víc rozvíjí své síly rozumu a lásky, jež mu umožní být zajedno s celým světem a všemi ostatními a neztratit přitom sám sebe. Uvědomíme-li si v sobě celého ělověka, stávají se naše duševní síly skutečně lidskými, pramení v ělověku jako sobě samém. Rozvíjí-li ělověk s jejich pomocí své autentické Já, stává se schopným optimální lásky k bližnímu i sobě samému, nalézá sebe v bližním, aniž by narušoval integritu vlastní nebo toho druhého (tak chápe Fromm produktivní lásku), a tak je schopen pomáhat skutečnost v celé její objektivitě na základě celé její subjektivity (tak chápe Fromm produktivní rozum).

Rozum není proto žádné „know how“, ani zachycení skutečnosti rozumem. Rozum ve frommovském chápání nemá co dělat s „manipulační inteligencí“ nebo s „instrumentálním rozumem“. Rozum je spíše schopnost prožitku jednoty s vnější i vnitřní skutečností. Protože má rozum svĕj původ v celém ělověku, tedy i v podvědomí, není jen kauzálně logický, ale i paradoxně logický. Je to schopnost sžít se ta těsně s kočkou, ruzí nebo nějakým předmětem, že takto rozumem pojatá skutečnost není nám už ničem cizím a odlišným, ale i něčem hluboce vlastním a s námi totožným.

Totéž platí pro humanistickou vlastnost lásky. Je to schopnost cítit se se všemi svými duchovními, citovými i tělesnými silami zajedno a cítit se v tomto pozitivním vztahu k sobě samému, v této „sebelásce“ současně v témže postavení s lidmi a přírodou, aniž bychom se přitom vzdávali sami sebe, nebo měli jiné k tomu, aby se vzdávali sebe samotných. Lásky je schopnost prožívat cizí a odlišné jako vlastní a vlastní v cizím a odlišném jako jediné a totéž.

Má takový humanismus dnes šanci? Vede nová vnější svoboda, svobodné tržní hospodářství a demokracie také k růstu našich vlastních sil, k rozumnějším a láskyplnějším vztahům? Jaké psychické účinky má tržní hospodářství? Abych mohl vysvětlit význam frommovského pojetí humanismu pro současnou situaci, chtěl bych nejdříve ukázat, co se děje v nitru ělověka, když zmizí autoritativní ekonomické a politické struktury a na jejich místo nastoupí tržně ekonomické formy, abych mohl v závěru vysvětlit psychologické aspekty humanistické alternativy, jak ji chápe Fromm.

3. Psychologické důsledky tržního hospodářství

Obraz ělověka formovaného tržním hospodářstvím zkoumal Fromm už od čtyřicátých let a nazývá ho pojmem *marketingová orientace*. Touto společenskou charakterovou orientací se myslí vášně a puzení tzv. „moderního“ ělověka, které určí veškeré jeho chování. Na marketing orientovaného ělověka mobilizuje to, co chce sám o sobě dělat, co cítí, co si myslí, co si přeje uskutečnit, ne to, co v sobě objevuje, co si sám o sobě přeje, po čem touží, čím může realizovat své vlastní bytí a své vlastní síly, ale to, co „se“ dělá, jak „se“ chová, co „se“ od něj očekává, co se dá prodat, čím se u jiných dobře zapíše, co se vyplatí, co mu někdo dá, co mu dopomůže k úspěchu, prostě to, co je na trhu žádoucí.

Subjektem dění je trh, ne ělověk a jeho potřeby se sebeaktualizovat a uplatnit své vlastní schopnosti. ělověk se odcizuje sám sobě. Aby se sám na trhu lépe prodal, odtahuje se od svého já i já druhých, staví se sám k sobě s odstupem a sklouzává do více či méně cizí role. V tržním hospodářství vrcholí proces *sebeodcizení* v promítání sebe sama, toho, co je v ělověku skutečně živoucí, na ělověkem zhotovené výrobky.

Vnímání sebe sama se u na marketing orientovaného ělověka vyznačuje jistým způsobem „bezcharakternosti“. „*Všechno se stalo podnikáním,*“ říká Fromm v roce 1977 v jednom rozhovoru, „*všechno musí fungovat a být schopno ohodnocení. Neexistuje žádný pocit vlastní identity, spíše jen duševní prázdnota. Nikdo nemá ani své přesvědčení, ani své vlastní cíle*“. Jestliže nemůže ělověk orientovaný na marketing například o svátcích, o dovolené, po skončení pracovní doby pracovat a prodávat svou cenu, trápí ho nuda, nedostatek fantazie a hlad po něčem, co může konzumovat (chipsy, cigarety, burské oříšky, TV), nebo ěm se může stimulovat (sport, sex, akce, zobrazování násilí). Jeho opravdový pocit je: nejsem nic, jsem jenom chameleon, jsem jenom role, kterou hraji, jsem jen schránka, kterou je možno kdykoliv naplnit, jsem to, co ze mne dělají ostatní, jsem jen zrcadlo, oživuje mě jen ozvěna, nežiji, ale jsem prožíván, jsem jako cibule, samá slupka a žádné jádro.

Sebeodcizení není ovšem jen v tržním hospodářství. Již ve třicátých letech vysvětloval Fromm v souvislosti s nástupem autoritativního charakteru své pojetí odcizení jako symbiotickou závislost na autoritativních ekonomických a společenských strukturách. Odcizení mu znamená, že vlastnosti a vlastní schopnosti, patřící potenciálně nebo fakticky ělověku, se přenášejí na nějaký druh autority - kapitalistu, stát, církev, stranu. Nositelem moci, práva, péče o duši atd. není jednotlivec, ale autorita, socialistická společnost, církev, funkcionáři atd. I když se ělověk v autoritativních systémech vlastním schopnostem odcizí a převede je na autoritu, neztrácí se. Jestliže se autoritě podrobíme a prokážeme se být jejím věrným a oddaným služebníkem, můžeme se k nim zase dostat. Pro takové podrobení se autoritě způsobené odcizení je charakteristické hluboké spojení s autoritou a závislost na ní.

Se změnou ekonomických a společenských struktur v tomto století došlo ke zhroucení autoritativních struktur v ekonomii a společnosti a tím i k podstatné změně procesu odcizení. Protože tu není žádný mocný protivník, který by měl trvalý ráz, ale jen anonymní trh, který vypadá dnes tak a zítra jinak a není žádnou pevnou veličinou, odpadá možnost potlačit své schopnosti a přenést je na autoritu, již bychom byli současně poddáni.

Nezbytnost odcizení ělověka od jeho vlastních sil zůstala však i v tržním hospodářství. I trh vyžaduje, aby se dal ělověk do jeho služeb. Podnikatelé, dozoreí rady, manažeři, dělníci, úředníci podnikají vše, aby zůstali na trhu. Ten však nemůže žádné pevné vazby potřebovat. Prováděcí mechanismus, kterým se nyní zbavuje ělověk svých vlastních sil, aby mohl žít, musí zajistit, aby k žádným vazbám nedocházelo. A tak se vyvinula nová forma projekce, která není už orientována *symbioticky*, ale *schizoidně*, na odštěpení a zápor a která je z psychologického hlediska mnohem patologiētější než převedení pouze potlačených vlastních sil a části osobnosti autoritativnímu charakteru. Na marketing orientovaný ělověk své vlastní síly, svou aktivitu, své vlastní myšlení, pocity a jednání, svou schopnost se radovat, milovat, důvěřovat, být něžný atd. zapírá a distancuje se od nich, nemá s nimi žádného spojení, jsou mimo něj, striktně od něj oddělené v jím vyrobených produktech. A v této distanci od něj také musí zůstat.

Oddělující moment odcizení v tržním hospodářství má psychologicky tyto účinky:
1) Dochází k všeobecné orientaci na sféru mimo vlastní bytí, *orientaci na modus mít*, v níž platí, že cennější je všechno, co je vně ělověka a že to, co ělověku jako ělověku patří, je třeba zapírat a distancovat se od toho. Řečeno slovy Frommovými: „*Dnes je ělověk skutečně jen tehdy, stojí-li někde venku. Vzniká teprve prostřednictvím věcí,*

vlastnictví, své společenské úlohy, své persony; jako skutečně žijoucí člověk je neskutečný".

V důsledku toho se mu nutí výpovědi: Já (subjekt) mám O (objekt, předmět), definice svého Já prostřednictvím svého vlastnění předmětů. Subjekt nejsem já sám, ale jsem tím, co mám. Mé vlastnictví zdůvodňuje mne i mou identitu. V modu mít není žádného živého vztahu mezi mnou a tím, co mám. To, co mám, i já jsme se stali věcmi, a já je mám proto, protože mám možnost si je přivlastnit. Existuje však i vztah obrácený. Ono má mě, protože můj pocit identity, případně mé duševní zdraví odvisí od toho, abych měl ono a tolik věcí, kolik je jen možno. Existenciální modus mít nevznikne nikdy žádným živým, produktivním procesem mezi subjektem a objektem. Ění ze subjektu i objektu věci. Vztah je mrtvý, nežije.

Orientace na marketing vede k zvěcnění člověka. Ění z člověka věc, zatímco věcem přisuzuje lidské a živoucí atributy. Lidé jsou jako věci, mají nosy a nečichají, mají uši a neslyší, mají ústa a nemluví, protože se odtrhli od svých smyslových a živých vlastností a převedli je na jimi samými vyrobené věci.

2) S orientací na modus mít dochází k žádostivostí kontrolované závislosti na předmětech, které vlastníme, na oněch oživených předmětech, které se staly v procesu sebeodcizení prodejem vlastního lidství a nositeli vlastních živých vlastností člověka. Takovými předměty modu mít nejsou jen veličiny materiální, ale i naše vědění, naše vztahy, naše schopnosti se přizpůsobit. Na tyto předměty jsem v orientaci na modus mít odkázán, aniž bych k nim měl bezprostřední živý a lidský vztah. Nemohu bez nich žít, protože ony dávají mně i mému bytí smysl. Jsem tím, co mám. Stále vzrůstající *tendence k touze mít* je přímým výrazem této závislosti na modu mít. Všechny způsoby oživení a bytí jsou očekávány zveně, a předměty vyrobené člověkem jsou v chápání orientace na marketing skutečnými nositeli lidského a živého.

V každodenním životě se projevuje tato závislost na předmětech, které máme a které se mylně představují jako nositelé našich vlastních sil, jako smrtelná *nuda*, když přestanou být na marketing orientovaní lidé stimulováni. Kdykoliv chce člověk prožít skutečně sám sebe, potřebuje permanentní, především smyslové podněty, které mu ukáží, že je. Taková *odkázanost na podněty zveně* se projevuje například v přání poslouchat hlučnou hudbu nebo sledovat úseky z akčního života nebo je nalézáme v opojení rychlostí, která zaručuje rychlé střídání dráždivel.

3) Třetím psychickým důsledkem orientace na marketing je *ztráta sebeoceny*, které by spočívalo na vlastním chtění, na vlastních počtech, citech, myšlení a jednání. Kde prožívá člověk svůj život jako méněcenný a bezcenný nebo kde už neumí sebe samého vůbec pocítovat a prožívat, dochází k masivním a panickým *stavům úzkosti ze ztráty sebe samého*. Jak ukazuje pohled do praxe lékařů a terapeutů, trpí stále více lidí takovými vlastně nijak „neodůvodnitelnými“ úzkostmi ze ztráty sebe sama a nedokáží je překonat nebo zmírnit jinak než braním psychofarmak. Jiní hledají v sobě vlastní obranné síly, aby si nemuseli tyto úzkosti připouštět. Idealizují si narcisticky sebe samy a prožívají toto ohrožení a úzkosti, jako by přicházelo zveně. Mohou tak sice své úzkostné stavy kompenzovat, jsou však stále osamělejší a zranitelnější. Navíc vede pro narcismus typické rozštěpení grandiózního vlastního Já na straně jedné a ohrožujícího světa na straně druhé dříve nebo později k odchodu z tržního dění.

Tyto zde jen krátce naèrtnuté negativní psychické dùsledky orientace na marketing měly jasně ukázat, jak je dnes humanistická vize ohrožena, a to právě oním ekonomickým a společenským vývojem, který bývá veleben jako požehnání západu. Chtěl bych to v závěru osvětlit z pohledu Frommova humanismu a ukázat na možnosti znovuoživení èlověka, i na to, že právě frommovské chápání humanismu může být cestou z dilematu mezi Scylou autoritativních struktur a Charybdou tržně hospodářského odcizení.

4. Humanismus a renaissance èlověka jako èlověka

Dá se èlověk tržním hospodářstvím sám sobě odcizený a neživý přivést znovu k životu? Za jakých předpokladů má Frommův humanismus šanci a může dojít k renesanci èlověka jako èlověka? Referáty v Krystalu zítra a pozítří se budou zabývat ekonomickými, společenskými, politickými a kulturními předpoklady a počátky humanistické alternativy. Chtěl bych závěrem uvést ètyři psychologické předpoklady frommovského humanismu.

1) K renesanci èlověka jako èlověka může dojít, když se èlověk naučí znovu *uvědomovat si své vlastní produktivní síly* - když dokáže považovat za cennější to, co je v něm, než to, co si dovede přivlastnit. K tomu potřebuje uvědomělou změnu orientace. Není cenné a úsilíhodné to, zaè se dovedu nejlépe prodat, ale to, co ve mně vězí jako mé vlastnosti, pocity, sklony, schopnosti. Orientovat se na modus být místo mít, být v kontaktu sám se sebou neznamená jen mít pozitivní vztah ke všem rozměrům své osobnosti: ke svému tělu, vlastní duši a k vlastním duchovním schopnostem. Především v oboru duševna jde o navázání úzkých vztahů se všemi silami a způsoby vyjádření svého duševna, jde však také a především o kontakty s potlaèovanými a podvědomými, láskyplnými i agresivními impulsy, s vlastní šlechetností i sadismem, žárlivostí i schopností sympatie, s touhami i přáními, i když mohou před námi samými i našim partnerem jen těžko obstát. Kdo dovede poznat sám sebe jako èlověka, dovede se upnout i na druhé a připustit emocionální kontakt s nimi.

2) Tržní hospodářství nás krok za krokem přivádí k víře, že èlověka oživuje to, co si dovede získat, na co se poutá, co konzumuje. Ve skutečnosti je tomu však naopak. Všechno, co o zákonitosti duševna víme, mluví pro to, že èlověk ožívá a psychologicky roste, když aktivizuje své vlastní duševní síly a uvádí je v praxi a vydává ze sebe to, co v něm vězí jako možnosti.

Vlastní duševní, nebo také růstové síly, mají s tělesnými a duchovními silami společné to, že vznikají a rostou jen tehdy, jsou-li uváděny do praxe. Síla našich svalů nám slouží a prospívá k rozvoji tělesných sil jen tehdy, jestliže ji rozvíjíme. V opaèném případě zakròuje. I v duchovní oblasti jsou vlastní síly, které mají tutéž vlastnost, jsou nám k dispozici a rostou jen tehdy, když je uplatòujeme v praxi. Kdo neuplatòuje v praxi svou schopnost fantazie a nerozvíjí ji, je nakonec bez fantazie. Co platí pro síly tělesné a duchovní, dá se říci i o jen èlověku daných schopnostech lásky, rozumu a produktivní èinnosti, jimiž můžeme vstoupit do vztahu k sobě i skutečnosti.

Výprodeji lidského je možno èelit tehdy, jde-li o èlověka, který si důvěřuje a nebojí se být sám sebou a rozvíjet v praxi své vlastní lidské síly. Jenom ten však je a zůstává

lidsky sám sebou, a jen ten roste, kdo stojí na vlastních nohou, místo aby se nechal unášet přízní ostatních, a kdo důvěřuje svým smyslům, místo aby se nechal unášet dráždidly sense. A jen ten, kdo si vytváří své vlastní přesvědčení, místo aby se klaněl veřejnému mínění, prakticky rozvíjí své vlastní síly a lidsky roste.

3) Ěasto špatně chápané a zlehčované vyznání humanistů, že *ělověk je mírou věcí*, nabývá tváří v tvář zvěcnění ělověka a zlidštění věcí v tržním hospodářství na nové aktuálnosti. Ve skutečnosti jde o to, aby se mírou, podle níž bude poměřováno, stal ělověk se všemi svými vlastnostmi a jako živá bytost a ne bezvadně fungující stroj a věc. Touto mírou se musí stát opět živý ělověk se svými potřebami a schopnostmi; mírou pro výrobu, mírou pro organizaci práce, mírou pro otázky politického a společenského soužití, mírou pro politická a ekonomická rozhodnutí.

4) Ětvrtým předpokladem pro humanistickou alternativu je schopnost *vazby a spojení*. Ani symbiotická závislost na autoritativních strukturách, ani schizoidní nevázanost a neschopnost spojení v tržním hospodářství neumožňují takové vazby a spojení, ve kterých se plně uplatňují rozum a láska v tom smyslu, jak jsem o nich hovořil na začátku přednášky. Kde však už nejsou lidé schopni vazby k sobě a druhým rozumným a láskyplným způsobem, chybí jim zkušenost, že právě schopnost téhle vazby je nejdůležitějším zdrojem psychické energie.

Mnoho lidí se dnes cítí být prázdnými a vyhaslími, bez energie. Už se vydali a svou energii spotřebovali. Protože však marketing žádá prodej jejich lidství, jejich emocionálních vazeb, jejich svébytnosti a jejich vlastních sil, je jejich psychická energie vyčerpána. Svou energii čerpáme podle Fromma ze dvou různých zdrojů. Jeden je *„povahy fyzické, vyrůstá v chemii našeho těla. O této energii víme, že jí po 25. roce života pomalu opět ubývá. Druhá vyrůstá z našich vazeb na svět, naší zainteresovanosti“*. Tento pramen však u lidí, orientovaných na marketing, vysychá.

Podají-li se nám uvést vlastní síly opět v činnost, potom k nám plyne z praxe této naší vazby na sebe i druhé opět příliv energie. Většina lidí to alespoň částečně zakusila, když se třeba zamilovala nebo se zcela oddala čtení napínavé knížky. Nejen že se v takové situaci dokážeme plně soustředit, zaměřit na ni svůj zájem a pozornost, že nepozorujeme, jak plyne čas, protože jsme zcela vázáni bezprostředně na jiného ělověka nebo na napínavý příběh a nejen že si uvědomujeme jejich blízkost a podíl na našem bytí a že máme potřebu sdílnosti, ale cítíme se i svěží, aktivní, plní života. bdělí, pozorní, proto je tento druh produktivní vazby sám zdrojem psychické energie.

Sdílený životní zážitek nikdy neznamená úbytek sil a promarnění energie, ale vždy její nárůst. Je tomu právě naopak, než nám chtějí namluvit všichni ti, kterým jde o to prodat sebe a to, co vyrobili, co nejúspěšněji. Chtěl bych uzavřít svou přednášku Frommovými slovy: *„Radost, energie, štěstí - to všechno závisí na stupni naší vázanosti a zainteresovanosti, to znamená, že závisí v první řadě na tom, jak dalece jsme v kontaktu s realitou svých pocitů a s realitou ostatních lidí a jak dalece je nevnímáme stejně odtažitě, jako je zboží na trhu“*.

Rainer Funk se narodil roku 1943, vystudoval filozofii a teologii v Tübingenu a Würzburgu. V roce 1977 promoval na téma *Humanistické náboženství a etika Ericha Fromma*. V letech 1974-1975 byl Frommovým asistentem v Locarnu. Od roku 1975 do 1981 pracoval na deseti-svazkovém souborném vydání Frommova díla. Fromm ho určil správcem své literární pozů-

stalosti. Vedle své psychoanalytické praxe buduje Archiv Ericha Fromma s Frommovou pozůstalostí a knihovnou, který by měl být zpřístupněn vědeckým zájemcům (Ursrainer Ring 24, D-72976 Tübingen). Přednáškou, kterou v tomto čísle otiskujeme, zahájil Funk Jarní symposium Mezinárodní společnosti Ericha Fromma (Praha, 23. 26. března 1995).